

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 5, Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue:: 4

Aralık/December-2024

KİTAP İNCELEMESİ/ BOOK REVIEW

Kitâbu't-Tefsîr Literatürü: Teşekkül Döneminde Hadis ve Tefsir

Kitâb al-Tafsîr Literature: Hadith and Tafsir in the Formation Period

Yazar: Mustafa Yasin Akbaş

İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2023, 328 Sayfa,
ISBN: 978-975-548-703-8

YAZAR/WRITER

Sümeyye SEVİNÇ

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University,
Faculty of Theology
sumeyye.sevinc@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3083-6453>
Kütahya, TÜRKİYE

<http://doi.org/10.5281/zenodo.14475339>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi
Geliş Tarihi/Date Received: 02.12.2024
Kabul Tarihi/Date Accepted: 14.12.2024
Sayfa Aralığı/ Page Range:1221-1227

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Tefsirin temel kaynaklarından olan rivayetler, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve yorumlanmasında merkezi bir role sahiptir. Kitâbu't-tefsir eserleri tefsire dair asırlar boyu nakledilen rivayetlerin tasnifinde öncelik etmektedir. Bu çalışmada söz konusu meseleye yön veren Mustafa Yasin Akbaş'ın telif ettiği *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü: Teşekkül Döneminde Hadis ve Tefsir* isimli eseri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hadis, Kur'ân, Kitâbu't-tefsir, Rivayet.

ABSTRACT

Traditions (riwayat), which are among the primary sources of tafsir, play a central role in understanding and interpreting the Qur'ân. The works classified as Kitâb al-Tafsîr prioritise the categorisation of traditions that have been transmitted over centuries in the field of tafsîr. This study examines the work entitled *The Literature of Kitâb al-Tafsîr: Hadith and Tafsîr in the Formative Period*, authored by Mustafa Yasin Akbaş, which addresses this important issue.

Keywords: Tafsîr, Hadith, Qur'ân, Kitâb al-Tafsîr, Riwayat

Hicri ilk üç asır İslam ilim geleneğinin merkezi bir dönemidir. Bu dönemde tefsirle ilgili rivayetler Kitâbu't-tefsîr eserlerinden sonra hadis kaynaklarında yer bulmuş ve nihayetinde süreç tefsirlerin telifiyle devam etmiştir. Hadis kitaplarındaki tefsir bölümleri tefsirle alanında ihtisas yapanların dikkatini çektiği kadar hadis uzmanlarının da ilgi alanına girmektedir. Mustafa Yasin Akbaş'ın hakkında değerlendirme yazısı kaleme aldığı *Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh*'i isimli eser, tefsirde rivayet ve dirayet açısından yapılmış bir incelemedir (Akbaş, 2019; Sümertaş, 2015). Aynı şekilde *Sahîh-i Müslim'de Yer Alan Kur'ân Atıflı Rivayetler* adlı çalışmada tefsir bölümünün yanı sıra eserin diğer bölümlerindeki tefsirle ilgili rivayetler toplanmıştır (Güler, 2012).

Tefsir araştırmacılarının hazırladığı çalışmalar kadar tefsirle ilgili rivayetler incelenirken hadis ilmüne vukufiyet, mesele hakkındaki değerlendirmeleri daha nitelikli kılabilir. Bu bağlamda Mustafa Yasin Akbaş'ın "Hadis Edebiyatında Kitâbu't-tefsirler ve Taberî Tefsiri ile Karşılaştırılması" isimli doktora çalışmasının yeniden düzenlenmiş hali olan *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü: Teşekkül Döneminde Hadis ve Tefsir* başlıklı eseri mevcut literatürün en kapsamlı örnekleri arasında yer almaktadır (Akbaş, 2020, 2023).

Hicri ilk üç asırda hadis kaynaklarındaki tefsir bölümleri hususunda betimsel ve mukayeseli bir analiz sunmayı amaçlayan yazar, çalışmasında hicri ilk asır Kitâbu't-tefsir literatüründe hangi eserlerin bulunduğu, bu eserlerin özellikleri, eserlerdeki rivayetlerin sıhhati, muhaddislerin söz konusu rivayetlere dair eleştirileri ve bunların sebepleri, ale'l-ebvâb hadis eserinde tefsir bölümü oluşturan ilk müellifin kim olduğu, *Kütüb-i Sitte* müelliflerini tefsir bölümleri ile alakalı diğer bölümleri, hadis kaynaklarındaki tefsir bölümümlerinin Kitâbu't-tefsir türü eserlerle mukayesesi ve muhaddislerin tefsir rivayetlerine dair eleştirilerinin tefsir bölümlerinde bulunup bulunmaması gibi sorulara cevap aramaktadır. Doküman inceleme ve mukayese yöntemlerinin kullanıldığı çalışma giriş bölümünden sonra iki temel bölüm ve bir sonuç bölümünden meydana gelmektedir.

Literatür değerlendirilmesinin yapıldığı giriş bölümünün "Kavramsal Çerçeve ve Tarihi Süreç" adlı birinci başlığı "Kitâbu't-Tefsîr Kavramı", "Kitâbu't-Tefsîr Kavramı ile İlgili Diğer Kavramlar", "Hz. Peygamber'in Kur'ân Tefsiri" ve "Sahâbe ve Tâbiîn Döneminde Kur'ân Tefsiri" olmak üzere dört alt başlıktan meydana gelmektedir. Ancak girişin birinci başlıktan sonra ikinci başlığı bulunmamaktadır. Herhangi bir bölüm, kompozisyon

halinde tek bir başlıktan meydana gelmiyor ve alt başlıklara ayrılıyorsa bu durumda bölümde en az iki alt başlığın olması gerekirdi. Dolayısıyla giriş için kavramsal çerçeve birinci başlık, tarihi süreç ise ikinci başlık olabilirdi. Buna göre kitâbu't-tefsir ve bununla ilgili kavramlar birinci ana başlığın alt başlıkları; Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn dönemindeki Kur'ân tefsiri ise ikinci ana başlığın alt başlıkları olabilirdi. Diğer taraftan yine bu bölümde "Kitâbu't-Tefsîr Kavramı ile İlgili Diğer Kavramlar" başlığı ise "kavramlar" değil "eserler" olarak kaydedilebilirdi. Zira Kitâbu't-Tefsîr kavramı ile ilgili diğer kavramlar başlığında sırasıyla Fezâilu'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Kıraat, Esbâbu'n-Nüzûl, Ahkâmu'l-Kur'ân, en-Nâsîh ve'l-Mensûh ve Lügavi Tefsirler başlıkları yer alır. Gerek konunun başında müellifin "eserler" vurgusu gerekse bu kısımdaki Kitâbu'l-Kıraat ve Lügavi Tefsirler gibi başlıklardan doğrudan eserlerin anlaşılması bu önerimizi destekler niteliktedir (Akbaş, 2023, ss. 26, 28, 31).

Birinci bölümde yazar öncelikle hicri ilk üç asırda Kitâbu't-Tefsîr literatürü Said b. Cübeyr'in (ö. 94/713 ?) *et-Tefsîr*'inden başlamak üzere Nesâî'nin (ö. 303/915) Kitâbu't-Tefsîr'ine kadar 83 kaynağa dair muhtasar bilgiler sunar. Ardından bu bölümün ikinci alt başlığında Atâ b. Müslim el-Horasânî (ö. 135/752), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Nâfi b. Abdurrahmân el-Kâri (ö. 169/785), Müslim b. Hâlid (ö. 179/795), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Yemân (ö. 188/804), Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826) ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863) gibi günümüze ulaşan müstakil Kitâbu't-Tefsir türü eserleri hakkında alt bölümler bulunur. Bu bölümün son başlığı ise "Hadis Kaynaklarında Bir Bölüm Olarak Kitâbu't-Tefsirler" adını taşır. Bu minvalde Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) *el-Câmi' fi'l-hadîs*'i, Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *es-Sünen*'i, Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Cami'u's-sahîh*'i, Müslim b. Haccac'ın (ö. 261/875) *el-Cami'u's-sahîh*'i, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Cami'u's-sahîh*'i ve Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı metotları; kaynak, tür, isnad ve muhtevası açısından ihtiva ettiği rivayetler ve Kitâbu't-Tefsirler arasındaki yerleri açısından ayrı bölümlerde detaylı bir şekilde ve sayısal verilerle ele alınmaktadır. Çok geniş olan bu birinci bölüm yapısal olarak iki bölüm genişliğinde bir muhtevaya sahiptir. Esasında bu bölüm iki başlığa ayrılabilir ve böylece eser üç ana bölümde işlenebilirdi.

İkinci bölüm ise Kitâbu't-Tefsirin değerlendirilmesi hakkındadır. Bu bölümde Kitâbu't-Tefsirlere dair genel bilgilerin verildiği ilk başlıktan sonra ikinci başlıkta Kitâbu't-Tefsirlerin metotları, Kitâbu't-Tefsirlerdeki rivayetler, Ahzâb sûresi özelinde bir

karşılaştırma ve Kitâbu't-Tefsirler ile alakalı bazı meseleler olmak üzere beş alt başlıktan meydana gelmektedir. Esasında dikkat çekici değerlendirmelerin yapıldığı bu bölümün ilk alt başlığındaki “genel bilgiler” ifadesi, konu başındaki verileri çağrıştırdığından ilk başlık açılmadan doğrudan değerlendirmeye geçilebilirdi. Ayrıca Ahzâb sûresi örneğindeki karşılaştırma çalışmanın pratik tarafını teşkil ettiğinden en sonda yer alması daha makul olabilirdi. Öte yandan son başlıktaki “meseleler” ifadesi yerine değerlendirme bölümüne uygun ifade kalıpları başlığa yansıtılabilirdi. Nitekim bu kısımda hem rivayetlerin sıhhati ile ilgili tartışmalar hem de re’y ile tefsir ve rivayetlerin mevkuf ve merfû olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu bölümün örneklerle ilgili son alt başlığının, müstakil bir bölüm değil merfû rivayetlerin içerisinde ele alınmış olması bağlam açısından daha uygun görülebilirdi. Genel tespit ve değerlendirmelere tahsis edilen bölümün ardından yazar, hicri ilk üç asırda Kitâbu't-Tefsîr literatürü ve Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin tefsir bölümlerindeki rivayetlerin sûrelere göre tasnifi hususunda iki ek belgeyle çalışmasını tamamlar.

Eser sadece hadis değil aynı zamanda tefsirle ilgili birincil, ikincil ve üçüncül literatürün incelendiği zengin bir kaynakçaya sahiptir. Bununla birlikte tefsirle ilgili olarak güncel çalışmalar konusunda eser desteklenebilir. Söz gelimi yazarın, tâbiîn neslinde ilimde derinleşenlerin büyük çoğunluğunun mevâlîden olması hakkında değerlendirmede bulunduğu kısımda, doğrudan bu konuda hazırlanan *Kur'ân Yorumunda Mevâlî'nin Yeri (Hicrî İlk İki Asır)* başlıklı çalışmaya referansta bulunması beklenirdi (Çalışkan, 2015, 2019). Ancak eser birincil literatürün titizlikle incelenmesi, eserlerin özelliklerinin belirtilmesi ve konunun sıklıkla örneklerle pekiştirilmesi açısından istifadeli gözükmektedir (Akbaş, 2023, ss. 168, 175, 178). Ayrıca bazı ayetler hakkındaki tefsir bölümlerinden örneklerle konu izah edilir (Akbaş, 2023, ss. 171, 202). Bununla birlikte yazar eserinde mukayeselerde bulunur. Bu konuda Saîd b. Mansûr'un metodunun Buhârî ve Nesâî ile karşılaştırılması misal verilebilir (Akbaş, 2023, s. 140). En dikkat çeken mukayeseler ise hadisçilerin ve tefsircilerin rivayetlere dair farklı tavırlarıdır. Nitekim yazar, Vehb b. Münebbih'in (ö. 114/732) hadis münekkidleri nazarında sika kabul edilmesine rağmen tefsir kaynaklarında İsrâîlî bilgilerin kaynaklarından olduğu gerekçesiyle eleştirilmesi hususuna temas ederek hadis kaynaklarında Vehb b.

Münebbih'e ait rivayetlerin hiçbirinin kadim tarih ve peygamber kıssaları ile ilgili olmadığına dikkat çekmektedir (Akbaş, 2023, s. 58).

Diğer taraftan eser yazarın bulgu, tespit, tercih ve yorumları açısından da son derece yoğundur. Bu hususta yazarın Vehb b. Münebbih'in tefsirinin bir nüshasına ulaşma hususunda herhangi bir çalışmaya rastlanmadığına dair ifadesinde olduğu gibi eserlere ulaşılma durumu ve sayısal verilere dair bazı bulgularını örnek vermek mümkündür (Akbaş, 2023, ss. 59, 86, 91, 156, 208, 234). Bunların yanı sıra yazarın İbn Abbas rivayetlerinin intikalinde en güvenilir sened olarak Muâviye b. Sâlih – Ali b. Ebî Talhâ – (Mücâhid veya Saîd b. Cübeyr aracılığıyla – İbn Abbas tarikini, en zayıf isnad olarak Muhammed b. Sâib el-Kelbî – Ebû Sâlih – İbn Abbâs tariki olduğuna dair kanaati, Sa'lebî'nin naklettiği tefsirin Vâkıdî'nin tefsiri olmadığına dair tespitleri, Hz. Peygamber'in tefsirine dair rivayetleri açık/sarîh nebevî tefsir ve kapalı/gayr-i sarîh tefsir olarak iki grupta incelemesi eserdeki tespit, tercih ve yorumlar açısından sadece birkaç örnektir (Akbaş, 2023, ss. 52, 81, 36). Yazarın yorumlarına dair bu kabilden örnekleri artırmak mümkündür (Akbaş, 2023, ss. 29, 55, 89, 96, 99, 109, 121, 126, 214, 290, 300).

Asla taalluk etmemek kaydıyla metin içerisinde bazı fiillerin peş peşe gelen cümlelerde tekrar etmesi (Akbaş, 2023, ss. 51, 134, 135, 161, 169, 170, 215, 263) ve zaman zaman "biri" kelimesi yerine sehven şahıslar için kullanılan "birisi" kelimesinin kullanılmış olmasından kaynaklanan birkaç sorun bulunur (Akbaş, 2023, ss. 131, 192, 299). Fakat yazarın "birisi" kelimesini şahıslara nispet ettiği de olmuştur (Akbaş, 2023, s. 162). Buna rağmen eser gerek akıcı dili ve anlaşılır üslubu gerekse muhtevası açısından örnek bir çalışma olarak kabul edilebilir. Ayrıca eserdeki veri ve tespitler tablolarla daha anlaşılır kılınmıştır. Bu kapsamda yazar "Kitâbu't-Tefsirlerdeki Rivayetlerin Kaynağı Bakımından Dağılımı", "Buhârî, Müslim, Tirmizi ve Nesâî'nin Tefsir Bölümlerindeki Rivayetlerin Sıhhat Durumu", "Buhârî, Tirmizi ve Nesâî'nin İttifakla Tefsir Bölümlerinde Naklettikleri veya Sadece Bir Müellifin Tefsir Bölümünde Yer Verdiği Rivayet Sayısı", "Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin Tefsir Bölümlerindeki Merfû Rivayetlerin Muhtevaya Göre Dağılımı" ve "Buhârî, Müslim, Tirmizi ve Nesâî'nin Tefsir Bölümlerindeki Mevkûf ve Maktû' Rivayetlerin Muhtevaya Göre Dağılımı" başlıklarında tablolar hazırlamıştır (Akbaş, 2023, ss. 223, 226, 228, 237, 238). Bunlara ilaveten dipnotlardaki detaylı veriler, meselelerin daha bütüncül okunmasına katkı sunmuştur (Akbaş, 2023, ss. 119, 180, 181).

Eserdeki tespit ve değerlendirmelerin yanı sıra yazarın bundan sonraki araştırmacılar için yeni araştırma alanlarına dair bakış açısı kazandırdığı kısımlar da mevcuttur. Bu hususta yazarın İbn Vehb ve Saîd b. Mansûr tefsirleri ile ilgili araştırılmayı bekleyen yönlere işaret etmesi önemlidir (Akbaş, 2023, ss. 130, 136, 142). Netice itibarıyla bu eserin gerek tefsir gerekse hadis ilmi açısından başvuru kaynağı olması beklenir.

KAYNAKÇA

Akbaş, M. Y. (2019). Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'i. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), Article 1.

Akbaş, M. Y. (2020). *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-tefsirler ve Taberî Tefsiri ile Karşılaştırılması* [Doktora Tezi]. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbaş, M. Y. (2023). *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü: Teşekkül Döneminde Hadis ve Tefsir*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.

Çalışkan, M. S. (2015). *Kur'ân Yorumunda Mevâlî'nin Yeri (Hicrî İlk İki Asır)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışkan, M. S. (2019). *Kur'ân Yorumunda Mevâlî'nin Yeri (Hicrî İlk İki Asır)*. Ravza Yayınları.

Güler, N. (2012). *Sahîh-i Müslim'de Yer Alan Kur'ân Atıflı Rivayetler* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sümertaş, B. (2015). *Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh*. Tıbyan Yayıncılık.